

LUND UNIVERSITY

När jorden blev synlig

Rymdfoton fick fart på miljörörelsen

Larsson Heidenblad, David

Published in:
Populär Historia

2016

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Larsson Heidenblad, D. (2016). När jorden blev synlig: Rymdfoton fick fart på miljörörelsen. *Populär Historia*, 2016(5), 48-54.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Annan

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

De första bemannade rymdfärderna gav oväntad näring till miljömedvetandet. Fotografierna som astronauterna tog av jorden från stort avstånd gav ett nytt perspektiv på vår planet: en blå liten bräcklig pärla i en oändlig rymd.

Text **DAVID LARSSON HEIDENBLAD**

Rymdfoton fick fart på miljörorelsen

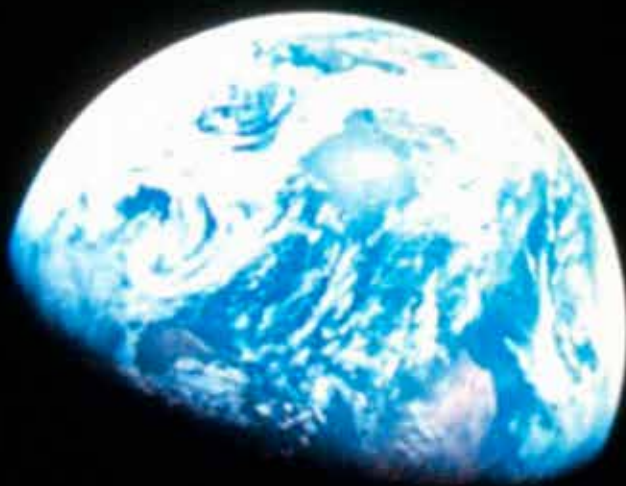
NÄR JORDEN BLEV SYNLIG

På julafton 1968 färdades besättningen i rymdfarkosten Apollo 8 runt månen. Det var första gången som människor befann sig utanför jordens omloppsbanan. Aldrig tidigare hade någon varit så långt borta som de tre amerikanska astronauterna Frank Borman, James Lovell och William Anders. Ny satellitteknik möjliggjorde också att deras rymdäventyr kunde följas via TV-sändningar.

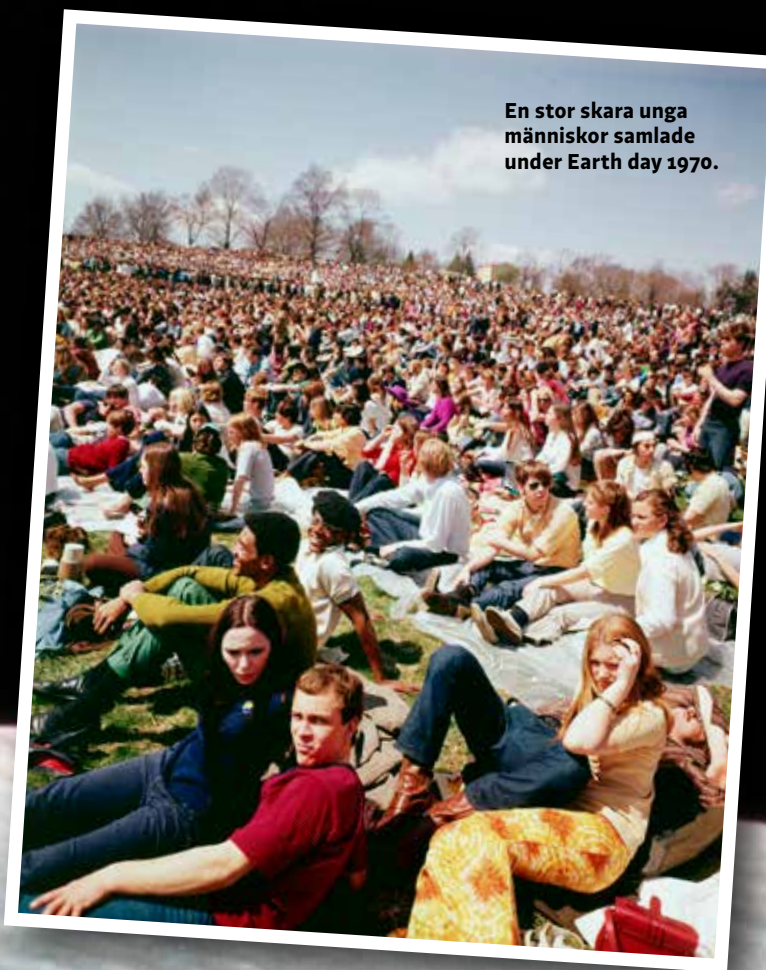
Det beräknas att omkring en miljard människor såg dem. Tittarsiffrorna var de högsta som dittills hade uppmätts. Klockan tolv svensk tid talade astronauterna i direktsändning till mänskligheten. Från ett svindlande avstånd läste de upp de inledande verserna i Första Moseboken och skickade sina julhälsningar till alla där hemma.

Rymdjulen 1968 fick enorm uppmärksamhet. Tidningar världen över skrev spaltmetrar inför, under och efter resan. För de tre →

USA:s Apollo 8-projekt satte för första gången människor i omloppsbanan runt månen. Nu kunde foton tas av jorden på stort avstånd. »Earthrise« togs av astronauten William A Anders på julafton 1968.

”Många forskare menar att rymdfotografierna fungerade som katalysator för det spirande miljömedvetandet.”

En stor skara unga människor samlade under Earth day 1970.

LAMBERT/GETTY

→ astronauterna väntade omedelbart efter hemkomsten en omfattande världsturné. Men bara ett halvår senare kom deras upplevelser att förpassas till den kollektiva glömskan. Månlandningen den 20 juli 1969 överträffade och överskuggade alla andra rymdhändelser, möjligen med undantag för den första Sputnik-satelliten 1957.

Mellan starten på rymdåldern och dess kulmen tolv år senare är minnesbilderna suddigare och berättelserna få. Ändå finns det i dag många som menar att just Apollo 8 är den rymdexpedition som faktiskt fått störst konsekvenser för mänskligheten: att det var denna resa som på allvar gjorde att vi fick upp ögonen för vår egen hemplanet.

För de tre astronauterna på Apollo 8 var de första människorna som fick bevittna en så kallad jorduppgång. Från sin rymdkapsel såg de jorden stiga upp över månens livlösa landskap, likt en sol vid horisonten. Astronauterna fotograferade fenomenet med sina svensk-tillverkade Hasselbladskameror. Resultatet blev bilden »Earthrise«. Ett av världens mest spridda och reproducerade fotografier. (Se bilden på förra uppslaget.)

Apolloårens ikoniska bilder på jorden fotograferad från rymden har i efterhand kommit att tillskrivas en genomgripande kulturell förändringskraft. De anses ha gett upphov till en överblickseffekt som fått människor att se tillvaron på ett helt nytt sätt. Mot bakgrund av rymdens svarta tomhet framstår livet på jorden som sammankopplat, begränsat och sårbart.

Från rymden kan vi inte heller skönja några politiska intressekonflikter eller geografiska gränser. Denna bild av harmonisk enhet utgjorde i sin samtid en skarp kontrast till kalla krigets bipolära världsordning.

De bemannade månresorna genomfördes alla mellan 1968 och 1972. Under dessa turbulenta år föddes också den moderna miljörörelsen. Organisationer som Jordens vänner, Miljöforum, Greenpeace och Alternativ stad bildades. Många äldre sammanslutningar som Naturskyddsföreningen och Fältbiologerna stöptes om i nya och mer aktivistiska former.

Miljörörelsens framväxt och högteknologiska rymdresor kan tyckas vara två fenomen

som ligger långt ifrån varandra. Studerar vi dem närmare framträder emellertid en sammankopplad historia.

Många forskare menar att rymdfotografierna av jorden fungerade som en katalysator för det spirande miljömedvetandet. Apollo 8 gav människor en bild att tänka med, ett verktyg som hjälpte dem att kanalisera sitt engagemang för planetens väl.

Kontrasterna mellan rymdens ödslighet och det myllrande livet på jorden visualiserade hur beroende människan var av sin omgivning. Fotografierna slog an starkt i samtiden och inskärpte vilka fruktansvärda konsekvenser det kunde få för människan om hon inte handskades med sin hemplanet på ett varsamt sätt.

Jordklotet blev också en av miljörörelsens allra viktigaste symboler, och i dag lyfter Nasa fram insikterna om jordens sårbarhet som en av Apolloprogrammets viktigaste – om än oavsiktliga – resultat.

En händelse som står centralt i denna historia är firandet av den första »Earth day« den 22 april 1970. Initiativet togs av den amerikanske senatoren i Wisconsin, Gaylord Nelson

Apollo 8 med sin besättning. Ovanifrån: James A Lovell Jr, William A Anders och Frank Borman.

Hundratusentals människor samlades på Fifth Avenue i New York under det första Earth day-firandet 1970.

DENNIS STOCKMAGNUM PHOTO/BL

(1916–2005). Hans uppslag visade sig ligga helt rätt i tiden och gensvaret från den amerikanska allmänheten blev massivt.

Earth day-firandet hade formen av en så kallad »teach-in« och bestod av en brokig rad aktiviteter: föreläsningar, tal, seminarier och workshoppar kombinerades med parader, demonstrationer och manifestationer. I New York spärrades en stor del av paradgatan Fifth Avenue av mitt på dagen. Under två timmar ersattes biltrafiken av 250 000 människor som ville visa att en grönare stad var möjlig.

Det övergripande syftet med Earth day var att höja människors medvetenhet om den globala miljökrisen. Fokus låg vid denna tid inte längre på att rädda orörda vildmarksområden eller skydda specifika djurarter. Miljöhotet uppfattades som något betydligt allvarligare än så.

Den moderna industriella civilisationen sågs som ett hot mot mänsklighetens möjligheter att överleva som art. Skulle vuxenvärlden kunna se sina barn och barnbarn i

”Det var denna resa som på allvar gjorde att vi fick upp ögonen för vår egen hemplanet.”

ögonen krävdes radikala samhällsförändringar. I skottgluggen stod särskilt luft- och vattenföroreningar, kemiska bekämpningsmedel, sinande naturresurser och den accelererande befolkningsökningen.

Det sistnämnda ansågs i samtiden vara en av de allra viktigaste miljöfrågorna och i USA fick organisationen Zero Population Growth ett betydande genomslag.

Dess främsta ansikte utåt var biologen Paul Ehrlich (f 1932) som 1968 publicerade bästsäljaren *The Population Bomb*. En annan frontfigur var den unga Stephanie Mills (f 1948), som i sitt avslutningstal från college 1969 deklarerade att hon hade bestämt sig för att inte sätta några barn till världen. Hennes ställningstagande uppfattades som en kontroversiell utmaning mot rådande kvinnoideal och fick stort medialt genomslag. Mills blev →

Gaylord Nelson.

De svenska rymdkamerorna

Nästan alla de berömda fotografierna från de amerikanska bemannade rymdresorna är tagna med kameror tillverkade av Victor Hasselblad AB i Göteborg. På Apollofärderna hade varje astronaut med sig en så kallad månkamera av modell 500EDC, som var specialanpassad för rymdfotografering.

Bakom tillverkningen stod den svenske företagsledaren och kamerakonstruktören Victor Hasselblad (1906–78). Hans företag började tillverka spaningskameror åt det svenska flygvapnet under andra världskriget och man lanserade sin första civila kamera 1948.

Samarbetet med NASA inleddes av en slump 1962 när astronauten Walther Schirra (1923–2007) tog med sig en privat Hasselbladskamera på rymdfärden med Mercury 8-farkosten (Nasas

tredje bemannade rymduppdrag).

En av de mest berömda episoderna i sammanhanget är när Michael Collins (f 1930) under en rymdpromenad 1966 tappade sin kamera och utbrast:

»Damn! I've dropped it. I've dropped my Hasselblad.« Händelsen kom att rapporteras i medier världen över och innebar enorm

publicitet för det svenska kameraföretaget. På hemmaplan skämtades det om att kameran var Sveriges första satellit.

Victor Hasselblad med en »rymdkamera«, 500EL/70.

Den amerikanske astronauten Alan L Bean med en Hasselbladskamera på månen 1969. I visiret speglas Charles Conrad Jr, som tog fotot.

→ en radikal miljööst för sin generation. Under den första Earth day den 2 april 1970 gjorde hon tre offentliga framträdanden.

Utmärkande för Earth day-firandet var att organisationen fanns på gräsrotsnivå. Senator Gaylord Nelson hade förvisso satt stenen i rullning men han närde inga ambitioner om att detaljstyra evenemanget. Ett betydande ansvar lades därför på unga frivilliga krafter vid amerikanska universitet, skolor och campusområden.

Många organisatörer och deltagare fick livsombälvande erfarenheter. Inom forskningen talar man om att Earth day lade grunden för den första gröna generationen i USA. Händelsen sammanförde människor med olika bakgrunder och gav dem en inblick i vad som var möjligt att åstadkomma när man förenades och arbetade mot ett gemensamt mål. För många blev detta början på ett livslångt engagemang för ett hållbart samhälle.

Det första Earth day-firandet var uteslutande ett amerikanskt fenomen. I Sverige uppmärksammades det varken i media eller av den framväxande miljörelsen. Den svenska utvecklingen var annars starkt influerad av amerikanska intellektuella, men än mer centrala var svenska vetenskapsmän som Hans Palmstierna (1926–75) och Björn Gillberg (f 1943). De representerade en ny typ av forskare som inte skydde offentlighetens ljus.

Politiskt medvetna naturvetenskapsmän hade givetvis funnits tidigare, men under 1960-talet blev de fler och offensivare. De strävade efter att upplysa väljare och politiker om den globala utmaning som mänskligheten stod inför. Ekologisk kunskap skulle bli grunden för en helt ny typ av samhällsutveckling där mänskliga värden och livskvalitet sattes i första rummet.

Ett par år in på 1970-talet började den kritiska udden riktas mot samhällets strävan efter ekonomisk tillväxt. Den så kallade Romklubbens rapport *Limits to Growth* (1972) blev en internationell bästsäljare som gav högexplosivt bränsle till den pågående miljödebatten. Med hjälp av avancerade datasimulationer argumenterades det för att fortsatt ekonomisk tillväxt skulle leda till en global samhällskollaps. I en värld där resurserna var begränsade krävdes kraftfull

”För många blev detta början på ett livslångt engagemang för ett hållbart samhälle.”

politisk styrning för att undvika en framtida katastrof. I kölvattnet av dessa debattvågor kom miljöfrågan att bli allt mer polariserad, i synnerhet i USA. När Earth day firades där 1970 samlades människor över de politiska gränserna. Miljöfrågan hade då en helt annan karaktär än tidens två verkligt tongivande frågor: Vietnamkriget och rasfrågan.

På politisk nivå profilerade sig därför både demokrater och republikaner som miljö-kämpar. I en tid av samhällelig oro och upprivande konflikter betraktades det framväxande miljöengagemang som en förenande kraft.

Kontroverser och polarisering väntade dock runt hörnet. Under 1970-talet och det tidiga 1980-talet cementerades infektade konfliktlinjer som lever kvar in i våra dagar. Miljöhänsyn och ekonomisk utveckling började ställas mot varandra och tonläget skruvades upp. Vetenskapliga prognoser omvandlades till slagträn i samhällsdebatten. Det nödvändiga samarbetet över partigränserna blev allt mer komplicerat.

2000-talets amerikanska klimatdebatt, som många i Sverige höjer på ögonbrynen åt, har sina rötter i dessa motsättningar. De grundläggande politiska läsningsar som alltjämt föreligger på detta område är omöjliga att förstå utan historiska kunskaper.

Men när jorden blev synlig och det första Earth day-firandet gick av stapeln var stämningarna annorlunda. Vid denna tid förenades oro för framtiden med förhoppningar om att en genomgripande samhällsförändring var möjlig. Men vilken roll spelade egentligen fotografierna av jorden som tagits från rymden för denna utveckling? Hade de verkligen en avgörande betydelse för miljörelsens födelse och formering?

Frågorna är svåra att besvara på ett tillfredsställande sätt. Än så länge är det relativt få historiker som på allvar har gett sig i kast med dem. Det är ingen tvekan om att dessa rymdbilder av vår planet har fått stor spridning och att de tidigt kom att omhuldas av miljörelsen. Men om det moderna miljö- →

Paul Ehrlich (1932–). Amerikansk biolog vid Stanforduniversitetet. Debattör i miljö- och befolkningsfrågor.

Stephanie Mills (1948–). Miljöaktivist och författare, känd för att hon i sitt avslutnings-tal från Mills College 1969 deklarerade att hon inte tänkte sätta barn till världen.

Earth day-firande
i Washington DC
1990.

TODD GIPSTEIN/CORBIS/IBL

Jordens dag firas varje år

Earth day återkommer årligen sedan 1970 den 22 april genom en rad olika evenemang – från demonstrationer och föreläsningar, till sopsortering och trädplantering. Firandet är störst i USA, men har sedan 1990-talet spritts över hela världen. I Sverige har det dock haft svårt att få fäste. Möjligen kan det bli ändring på det 2020 när Earth day firar 50 år.

En miljömanifestation som dock har fått stort genomslag på senare år är Earth hour – timmen då vi släcker ner belysningen. Detta görs världen över i Världsnaturfondens regi den sista lördagen i mars för att visa att det finns en bred uppslutning kring en kraftfull klimatpolitik. Earth hour har genomförts i global skala sedan 2008.

→ medvetandets genombrott faktiskt berodde på bilderna är svårt, för att inte säga omöjligt, att belägga. Kanske måste vi nöja oss med att låta det vara en tankeväckande tolkning?

Vad som möjligen talar emot den är att människor har gjort sig föreställningar om vad det skulle innebära att se jorden från rymden i flera tusen år. Redan hos antika författare som Cicero, Ovidius och Seneca finner vi denna tankeoperation beskriven.

Vad som framhålls hos de antika skribenterna är det mänskliga livets obetydlighet. Anläggandet av ett kosmiskt perspektiv manar hos dem människan till ödmjukhet inför sin tillvaro. Både bekymmer och glädjeämnen bör därför mötas med ett stoiskt lugn.

Samma tema framfördes också hösten 1966 av den svenske politikern och ambassadören Rolf Edberg (1912–97) i miljöklassikern *Spillran av ett moln* (1966). Edberg menade där att han tillhörde en generation som hade passerat en epokgräns. Den dag människan blev i stånd att förgöra sig själv förändrades allt. I en värld med kärnvapen, överbefolkning och miljöförstörelse krävdes därför radikala förändringar.

Edberg satte sitt hopp till en förändrad världsbild och ett nytt holistiskt tankesätt.

Detsamma gjorde i början av 1950-talet den brittiske astronomen och science fiction-författaren Fred Hoyle (1915–2001). Han förutspådde då att ett fotografi på jorden från rymden i grunden skulle kunna förändra människans självförståelse. Det skulle få henne att inse värdet av en verkligt global internationalism.

Dessa korta historiska utblickar visar att de kulturella förväntningarna föregick fotografierna av jorden från rymden. Idén om att sådana bilder skulle få samhällsomvälvande effekt cirkulerade redan och låg därför nära till hands när innebörden av rymd-julen 1968 skulle tolkas.

Samtidigt befann sig den moderna miljö-rörelsen då ännu i sin linda och ingen kunde i december 1968 ana att dess stora samhälls-liga genombrott var så nära förestående.

I efterhand kan historiens vindlingar te sig självklara, men nuet är alltid osäkert. För den som intresserar sig för vad som egentligen hände när jorden blev synlig finns mycket kvar att utforska. **PH**

David Larsson Heidenblad är fil dr i historia vid Lunds universitet och forskar om det moderna miljömedvetandets genombrott.

SPL/IBL

MÅNKAMEROR

Den modell av Hasselbladare som användes under Apollo 11 och månlandningen. Det lär i dag finnas tolv kvarlämnade Hasselbladskameror på månen.

ATT LÄSA

- *Earthrise – how man first saw the earth* (2008) av Robert Poole
- *The genius of Earth day* (2013) av Adam Rome
- *Space and the american imagination* (2011) av Howard McCurdy
- »Månkameran« av Anders Houlitz i Tekniska museets årsbok *Daedalus* (2007)